

امکان دستیابی به نظام اسلامی و مستقل

در طبقه بندی کتاب

دکتر حسین رزمجو^۱

چکیده: مقاله حاضر، به پاره‌ای از نقائص طبقه‌بندیهای متداول کنگره و دیوبی که هم اکنون در کتابخانه‌های ایران اعمال می‌شود، اشاره می‌کند و امکان جرح و تعدیل و گسترش و احیاناً انطباق این طبقه‌بندیها را با تقسیم بندی علوم در متون اسلامی و ایران مورد بحث قرار می‌دهد.

با توجه به فرهنگ غنی اسلامی و کارنامه درخشان کتابخانه‌های عظیمی که در گذشته در قلمرو وسیع سرزمینهای مسلمان‌نشین و حوزه‌های علمی آن وجود داشته است، و اینکه تاکنون دانشمندان ناموری در جهان اسلام در زمینه تقسیم‌بندی دانشهای بشری کوششهای فراوانی به عمل آورده و آثار ارزشمندی را در این مورد نظیر کتابهای: احصاء العلوم تألیف ابونصر فارابی (۲۶۰-۳۲۹)، بخش اقسام العلوم - از کتاب شفای شیخ الرئيس ابوعلی سینا (۳۷۰-۴۲۸)، رساله فی مراتب العلوم نوشته ابن حزم اندلس (۳۸۴-۴۵۶)، جامع العلوم امام فخر رازی (۵۴۳-۶۰۶)، مقدمه ابن خلدون (۷۳۲-۸۰۶) و منیه المرید تصنیف زین الدین علی بن احمد معروف به شهید ثانی (۹۱۱-۹۶۵) و ... از خود برجای گذارده‌اند، آثاری که جهان غرب از آنها به عنوان زمینه و اساس کار خود در تدوین نظام علمی مربوط به فن کتابداری و تقسیم‌بندی علوم و معارف بشری سود جسته و حاصل این کوششها - سرانجام - به پیدایش روشها و طبقه‌بندیهای مشهوری چون

۱. استاد دانشکده ادبیات و علوم انسانی (دکتر علی شریعتی) دانشگاه فردوسی.

شیوه‌های: «دیویی» و «کنگره، یا L.C» منجر گردیده است که هم اکنون در اغلب کتابخانه‌های معتبر موجود در شرق و غرب عالم از آنها استفاده می‌شود. همچنین با در نظر گرفتن سوابق ممتد و اعجاب‌انگیز کارِ تألیف و ترجمه کتاب در تاریخ تمدن اسلامی و وجود کتابخانه‌های عظیمی که به نام «دارالکتب» و «بیت الحکمه» - بویژه در فاصله قرنهای پنجم تا هشتم هجری - در مراکز علمی دنیای اسلام دایر بوده است نظیر: «کتابخانه بیت الحکمه بغداد با چهار میلیون نسخه کتاب و کتابخانه سلطنتی قاهره با یک میلیون و ششصد هزار جلد کتاب، همچنین وفور کتابخانه‌های عمومی و شخصی در سراسر بلاد اسلامی - به طوری که به قول ویل دورانت: «بعضی از بزرگان چون صاحب بن عباد (۳۲۶-۳۸۵) به قدر همه کتابخانه‌های اروپا کتاب داشتند»^۱ و یا کتابخانه‌های مایه وری که توسط دانشمندان مسلمان ایرانی نظیر خواجه نظام الملک طوسی (۴۰۸-۴۸۵) در نظامیه‌های نیشابور و اصفهان و بغداد به وجود آمده یا مراکزی نظیر کتابخانه مراغه که با چهار صد هزار جلد کتاب به همت دانشور شهیر شیعه خواجه نصیرالدین طوسی (۵۹۷-۶۷۲) پایه‌گذاری شده است، خلاصه بررسی این کارنامه درخشان در امر کتاب و کتابداری در فرهنگ و تمدن اسلامی^۲ می‌تواند تجربیات ذی‌قیمتی را به منظور تحقق بخشیدن به انقلاب فرهنگی و ایجاد تحولی در زمینه دانش کتابشناسی و کتابداری در اختیار ملت‌های مسلمان امروز قرار دهد تا از این رهگذر کتابخانه‌های خود را با ساختار و صبغه‌ای اسلامی بنیان نهند و این توفیق را نصیب خویش سازند: تا به جای آنکه برای هر چیز چشم کمک به مغربزمین بدوزند و صرفاً در بسیاری موارد، ناقل تجربه‌های دانشمندان بیگانه به زندگی فرهنگی خود باشند، بتوانند از میراث علمی بی‌که از گذشتگان و نیاکان مسلمانان به آنها رسیده است، سود جویند.

بیگمان، ملت مسلمان ایران قادر خواهد بود که با استفاده از تجربیاتی که از پیشینیان خود به ارث برده است در جهت کمال بخشیدن به شیوه‌های کتابشناسی و طبقه‌بندی کتاب و فن کتابداری که در قرن اخیر از غربیان اخذ کرده بهره‌برداری کند و از جمله ضوابط و استانداردهای ارائه شده از طرف کتابخانه‌هایی چون «کتابخانه کنگره آمریکا» که آنها را یگانه‌الگوی کامل کار نداند بلکه به مدد ابتکار خود، ضمن تکمیل روشهای موجود معمول، برای دستیابی به شیوه‌ای مستقل، کامل و اسلامی در نظام طبقه‌بندی کتاب بکوشد و تحقق این هدف را امری محال و

غیر ممکن نداند.

می‌دانیم که نقص عمده در روش «دیویی» که در آن، دانشهای بشری به ده بخش مقدماتی به ترتیب: آثار کلی، فلسفه، دین، علوم اجتماعی، زبان، علوم خالص، فنون و صناعات، هنرها، ادبیات و تاریخ تقسیم شده و هر بخش، خود، نیز به قسمتهای دهگانه منقسم گردیده است؛ در این می‌باشد که به ادیان و مذاهب - بویژه به اسلام و معارف آن - کمتر توجه شده است. بدین معنی که: در فاصله شماره‌های ۲۰۰ تا ۳۰۰ که به ادیان جهان اختصاص دارد، تنها شماره ۲۹۷ آن مربوط به اسلام است؛ آن هم متأسفانه با عنوان مشترک: «اسلام و بهائیت»، در حالی که شماره‌های ۶۸۸ و ۷۹۸ این طبقه‌بندی به ترتیب به موضوعهای: «چوب سیگار، تیغ و شانه» - «سگ، سگدوانی و گاو‌بازی» اختصاص داده شده است که در قیاس با آنهمه دانش و معارف گسترده‌ای که در قلمرو فرهنگ اسلامی وجود دارد، به هیچ وجه قابل ذکر نمی‌باشد. و عیب عمده نظام طبقه‌بندی کنگره، یا L.C نیز در این است که با وجود آنکه این طبقه‌بندی براساس تقریباً سی میلیون کتاب موجود در کتابخانه کنگره آمریکا تدوین و تنظیم گردیده و ظاهراً شیوه‌ای جامع‌تر و گسترده‌تر به نظر می‌رسد، ولی در آن بیشتر به علایق و نیازمندیهای مردم مغربزمین و دانشهای متداول در غرب نظیر: علوم تجربی و تکنولوژی توجه گردیده و در این شیوه نیز - نظیر روش دیویی - از معارف اسلامی غفلت شده و یا به اختصار به دانشهای مربوط به اسلام پرداخته است. و از سویی دیگر، مشکلات اجرای این طبقه‌بندی از لحاظ اقتصادی و وابستگیهای فکری و فرهنگی که می‌تواند در کشورهایی نظیر ایران به وجود آورد در این است که چون مآخذ اصلی در کاربرد روش طبقه‌بندی کنگره دوره‌هایی از کتب: "Clasification"، همچنین منابعی نظیر NUC و "Subject Heading" می‌باشد، که از منابع اولی تاکنون پیش از ۵۰۰ جلد از سال ۱۹۴۲ میلادی منتشر شده و از منابع دوم که از سال ۱۹۵۰ انتشار می‌یابد افزون بر سیصد جلد چاپ و منتشر گردیده است و بعلاوه هر چندگاه فهرستهای متعدد دیگری در زمینه موضوعات متفرقه به صورت مجموعه‌های تک‌جلدی یا چندجلدی از طرف کتابخانه کنگره طبع و نشر می‌شود که کتابخانه‌هایی که در نظام طبقه‌بندی خود از این شیوه استفاده می‌کنند ناگزیرند دوره‌ها و کتابهای مذکور را با پرداخت هزاران دلار خریداری و مآلاً خروج میلیونها دلار ارز را از کشور فراهم کنند. و از طرفی، به قول کارشناسی در امور کتابداری «به علت معظلهای اجرایی بی

که این طبقه بندی دارد، بخش فنی کتابخانه‌ها - به منظور بالا بردن میزان تولید خود، غالباً نیازمندند که از برگه‌های آماده برای کتاب که توسط کتابخانه کنگره فروخته می‌شود، به طور مستمر، استفاده کنند و از این راه نیز مبالغی از بودجه کتابخانه‌ها صرف این کار می‌شود و از طرفی، در این طبقه بندی مسائل مربوط به تاریخ و ادبیات ایران و دین و علوم اسلامی ناقص و محدود است - اگرچه در سالهای اخیر کارشناسانی نظیر کتابداران دانشکده علوم تربیتی کوششهایی برای رفع این نقایص کرده‌اند - لکن این کوششها به فرض نتیجه مقبول، توجیه و مفری برای کتابخانه کنگره است تا فرآورده‌های خود را بهتر به مشتریان خویش بفروشند. و مشکل اساسی دیگر، وابستگی فکری کسانی است که پس از چند سال ممارست، نسبت به مسائلی که در این طبقه بندی پیش بینی نشده است بی توجه می‌شوند و یا به بیانی دیگر هر کتابی که در این طبقه بندی جایی و شماره‌ای دارد بلافاصله پس از خرید بر روی قفسه و در اختیار مراجعه کننده قرار می‌گیرد ولی کتابی که فاقد این خاصیت است - مثل بیشتر کتابهای اسلامی - مدتها در بخش فنی کتابخانه‌ها از این میز به آن میز منتقل می‌شود و خاک می‌خورد و در عین حال در آن قسمت از کتابهایی که طبقه بندی می‌شود نیز، به علت عدم آشنایی فهرست‌نویس به وسعت معنی کلمات خارجی، امکان هر نوع اشتباهی موجود است و از لحاظ نوشتن اسمها و موضوعها و کلمات فارسی با الفبای انگلیسی - برای ساختن علامتی راهنما که بر روی کتاب نوشته شده و بسیاری از ریزه کاریهای مضحک دیگر مانند اختلاف سلیقه در تبدیل علائم اصوات که مثلاً حسین را Hussin بنویسیم یا Hossin و یا اینکه در برگردان کلمات به انگلیسی بعضی از حروف همصدایی نظیر (ز) و (ض) و (ظ) و (ذ) تبدیل به یک حرف می‌شود و مآلاً ارزش الفبایی و املائی کلمات فارسی اسقاط می‌شود، همچنین اختلافاتی که در پیاده کردن جدولها به وجود می‌آید که کتابخانه‌ها با قبول این طبقه بندی، ناچار از اجرای آنها هستند و این مشکلات روز به روز افزوده می‌شود و سرمایه گذارهای بیشتر را لازم می‌آورد»^۳.

بنابراین، با توجه به اهداف مقدسی که هم اکنون در کشور اسلامی ما - به منظور رسیدن به مرز خودکفایی و استقلال در امور فرهنگی، اقتصادی - در حال تکوین و اجراست، ضرورت تجدید نظر در کاربرد نظام طبقه بندی کتابخانه‌هایمان که به شیوه «دیویی» و «کنگره» اداره می‌شوند احساس می‌گردد. و با آنکه در سالهای

اخیر کوششهایی از طرف مرکز خدمات کتابداری ایران و کتابخانه ملی به منظور تکمیل ساختار نظام رده بندیهای مذکور صورت گرفته است و آثاری نظیر: رده: « B.P اسلام» شامل علوم منقول اسلامی در طبقه بندی کتابخانه کنگره^۴ و در زمینه تاریخ ایران رده: "D.S.R"^۵ و درباره زبانها و ادبیات ایرانی رده: "P.I.R"^۶ براساس طبقه بندی کنگره، توسط کتابخانه ملی چاپ و منتشر شده است؛ فعالیتهایی که به سهم خود در خور ستایشند و تدوین آنها البته لازم و ضروری بوده ولی کافی نبوده است، و از آنجا که به گفته صاحب نظری از کارشناسان فن کتابداری در ایران: «امروزه در جامعه انقلابی ما بسیاری امور از جمله طبقه بندیهای غربی علوم و معارف، مورد شک و سؤال قرار گرفته، چنانکه قبول و کاربرد آنها را گونه ای وابستگی به غرب می دانند. و البته این، نوعی وابستگی هست ولی وابستگی عمیقتر: وابستگی به محتوای کتابهای آنهاست نه به شماره آن کتب، که جنبه صوری و ظاهری و قراردادی دارد. و از این مهمتر وابستگی به اینکه ما خود نتوانیم از محتوای همین کتابها استفاده کنیم و برای استفاده از آنها مجبور باشیم کارشناسی از خارج بیاوریم. و از طرفی با عنایت به اینکه معارف بشری و طبعاً طبقه بندی این معارف تیول یک ملت و تمدن خاص نیست بلکه میراث تمامی انسانهاست، نتیجتاً، وظیفه هر قوم و ملتی نیز افزودن بر این میراث مشاع است نه چشم پوشیدن از آنها.^۷ بیگمان حسن استفاده از این میراث مشاع همراه با برخورداری از تجربیات تاریخی مسلمانان جهان که نقش و سهم حیاتی را در پایه گذاری و توسعه دانشهای بشری داشته اند، منطقی ترین روشی است که می تواند ما را در آینده ای نه چندان دور، به مرز خودکفایی و بی نیازی از بعضی موضوعها که متعلق و خاص فرهنگهای غرب و شرق است برساند و استقلال فکری و تصمیم گیری را برایمان در فن کتابداری و حفظ میراث فرهنگیمان فراهم آورد.

پانویسها و مأخذ:

۱. رک: تاریخ تمدن - عصر ایمان - تألیف ویل دورانت، ترجمه ابوطالب صارمی، ابوالقاسم پاینده و ابوالقاسم طاهری، چاپ سوم تهران ۱۳۷۱ ش. انتشارات شرکت سهامی انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ج ۴ بخش اول، ص ۳۰۴.
۲. مأخذ ذیل می تواند راهنمای مفید برای آشنایی با سوابق درخشان فرهنگ و تمدن اسلامی از جمله کتابخانه های عظیمی باشد که در فاصله قرنهای چهارم تا نهم هجری در جهان اسلام دایر بوده است: تاریخ تمدن اسلام، تألیف جرجی زیدان، تاریخ تمدن اسلام و عرب، نوشته گوستاویون، معجم البلدان، تألیف یاقوت حموی و کتابهایی نظیر: تاریخ تمدن - بخش اول عصر ایمان، تدوین ویل دورانت، و میراث اسلام، به قلم سیزده نفر مستشرق انگلیسی و...
۳. رک: مقاله «مشکلات اجرای طبقه بندی کنگره» (L.C) نوشته ابوالحسن آقاریع، در مجموعه مقالات نشریه سمینار کتاب و کتابداری دانشگاه مشهد، همان، صفحات ۱۶۹ تا ۱۷۱.
۴. رک: رده «B.P اسلام»، شامل علوم دینی اسلامی در نظام رده بندی کتابخانه کنگره، تنظیم احمد طاهری عراقی از انتشارات مؤسسه تحقیقات و برنامه ریزی علمی و آموزشی مرکز خدمات کتابداری.
۵. رک: رده «D.S.R تاریخ ایران»، یا: گسترش تاریخ ایران در رده بندی کتابخانه کنگره، تنظیم و تدوین کامران فانی، ویرایش دوم تهران ۱۳۶۵ ش. از انتشارات کتابخانه ملی ایران.
۶. رک: رده «P.I.R زبانها و ادبیات ایرانی»، براساس نظام رده بندی کتابخانه کنگره، تنظیم و تدوین ماندانا صدیق بهزادی، چاپ تهران ۱۳۷۰ ش. از انتشارات کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۷. رک: مقاله «طبقه بندی کتاب» نوشته کامران فانی، در مجموعه مقالات نشریه سمینار کتاب و کتابداری دانشگاه مشهد - همان - ص ۱۰۹.